

Kieniewicz, Jan

"History and underdevelopment. Essays on underdevelopment and European expansion in Asia and Africa", ed. by L. Blussé, H. L. Wesseling and G. D. Winus, Leyden 1980 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 72/4, 794-795

1981

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

History and Underdevelopment. Essays on Underdevelopment and European Expansion in Asia and Africa, edited by L. Blussé, H. L. Wesseling and G. D. Winius, „Itinerario” 1980—1, Leyden Centre for the History of European Expansion, Leyden 1980, s. 160.

W piątą rocznicę wydawania przez lejdejski ośrodek badań nad dziejami ekspansji europejskiej pisma „Itinerario” zgromadzono grupę wybitnych specjalistów w celu zestawienia poglądów na temat związków zacofania z ekspansją. Jest to nie tyle podsumowanie ile raczej wytyczenie nowych kierunków dla działalności grupy historyków z Lejdy. Trzeba przypomnieć, że nie ogranicza się ona tylko do bardzo pożytecznego i interesującego „Itinerario”. Dwa nieduże numery każdego roku przynoszą przede wszystkim duży ładunek informacji o kierunkach i możliwościach badań. Można tu wspomnieć np. cały numer III, 3/4 z 1979 r., poświęcony bibliografii holenderskich prac dotyczących ekspansji („Current Annotated Bibliography of Dutch Expansion, Studies”, compiled by G. J. Telkamp). Ośrodek prowadzi działalność dokumentacyjną i organizuje spotkania, których rezultaty można już dzisiaj uznać za ważące dla tego kierunku badań. Chodzi o znalezienie takiej płaszczyzny studiów nad ekspansją, która pozwoliłaby powiązać ją właśnie z procesami rozwoju.

Rozwój i zacofanie są tu rozumiane jako zjawiska gospodarcze, którym przypisuje się kluczową rolę. Można uznać za znamienne, że J. de Koning, Minister d/s Współpracy na rzecz rozwoju wiąże sprawę stosunków Północ-Południe z ekspansją Europy rozpoczętą w wieku XV. Nie wszyscy autorzy podzielają taki pogląd, ale ogólna tendencja pozostaje w mocy. Wydaje się nawet, że zgromadzone w tym tomie raporty i przeglądy podważają swoisty optymizm specjalistów od programów rozwojowych. Ujawniają również konieczność wyraźnego oddzielenia problematyki zależności od niewątpliwie współzależności wszystkich współczesnych gospodarek. Istotne jest więc to, że autorzy sygnalizują perspektywy badań i rozwiązań odchodzących od optymistycznego stereotypu. H. L. Wesseling ma absolutnie rację podkreślając, że przyszłość świata zależy m.in. od rozwiązania napięć wynikających z konfrontacji rozwoju i zacofania. Stąd też obok studiów konkretnych wypadków znalazła się w tomie seria tekstów teoretycznych o znacznym ciężarze gatunkowym. W niektórych znajdziemy elementy dyskusji z generalnym nastawieniem redaktorów widzących rozwój jako zjawisko relatywne.

Wśród tekstów ogólnych zwracają uwagę Paula Bairocha, „Le bilan économique du colonialisme: mythes et réalités” oraz Rudolfa von Albertini, „Colonialism and Underdevelopment: Critical Remarks on the Theory of Dependency”. Bairoch relacjonuje nowe badania nad związkami ekspansji, postępami industrializacji iubożeniem krajów kolonialnych stawiając tezę, że *l'appauvrissement d'un partenaire, n'est pas, ipso facto, la cause de l'enrichissement de l'autre partenaire*. Van Albertini z kolei przeprowadza bardzo radykalną krytykę teorii zależności. Jego punkt widzenia dobrze oddaje stwierdzenie: *It a sign of inconsistency when today we are accused of ethnocentrism when we forget to respect the particularities of Asian and African societies, when on the other hand it is presupposed that these societies, had it not been for colonialism and neo-colonialism, would have developed on similar lines to those of the West*. Kontekst ideowy obecnych sporów wokół kwestii zacofania zasługuje niewątpliwie na pełną uwagę.

Bardzo inspirujący wydał mi się także artykuł K. Ekholm y J. Friedmana, „Towards a global Anthropology”, w którym pokazano elementy podejścia systemowego do związku między centrum a peryferiami. I. Wallerstein natomiast w artykule „Development: Theories, Research Designs and Empirical Measures” przedstawił projekt badawczy „Patterns of Development of the Modern World-System”. W tej części znalazły się także teksty Thee Kian Wie, „Historical Research and Economic Development” oraz G. Winius, „Third World Development, Historians of the Expansion and »Relevance«”.

Wśród tekstów poświęconych Azji szczególnie ważny wydał mi się L. Blussé, „Le »Modern World System« et l'Extrême-Orient: Plaidoyer pour un seizième siècle négligé”. Zwraca w nim m.in. uwagę na konieczność przedstawienia pełnej historii reakcji krajów

azjatyckich na rozszerzenie kapitalistycznego świata gospodarczego. Teksty J. C. Heestermana, „Littoral et intérieur de l'Inde”, C. Fasseur i H. Baudet, „Développement et Stagnation en Insulinde aux XIXe et XXe siècles: Quelques remarques à propos des thèses de Beeke et de Geertz” nie wnoszą niczego istotnego do sprawy. Tym bardziej stereotypowy tekst Zhang Zhilian i Luo Rongou, „Reflections on Colonialism and Modernisation”. Przeciwnie, wydał mi się pouczający artykuł Shinkichi Etó, „Asianism and the Duality of Japanese Colonialism, 1879—1945”.

Teksty „afrykańskie” wypadły mniej ciekawie. Tak jakby wyczerpał się zasób inwencji w traktowaniu tej ekspansji. Historia zacofania w Afryce cierpi niewątpliwie na trudności materiałowe, a jednocześnie — a może właśnie dlatego? — jest specjalnie podatna na manipulacje teoretyków.

H. Brunschwig w sposób zwięzły i jasny podjął się przedstawienia ewolucji stosunku Afryki „atlantyckiej” i Europy od wieku XV („L'Afrique noire atlantique et l'Europe”), ale nie okazał się zbyt odkrywczy w traktowaniu kwestii rozwoju. Teza o tym, że Afryka atlantycka już w XVI wieku była peryferią europejskiego bądź azjatyckiego — ściślej — indyjskiego świata gospodarczego nie została, moim zdaniem, udowodniona. Brunschwig, podobnie jak kilku innych autorów, chciałby wyzwolić się z ujęć stereotypowych na temat zacofania Afryki. Nie znajduje jednak innego wyjścia jak pytanie o źródła europejskiego przyspieszenia. S. Amin jest bardziej przekonujący, ale jego odwołanie się do materializmu historycznego nie wychodzi poza dotychczasowe ustalenia („Sous-développement et histoire. Le Cas de l'Afrique”). Najciekawszy wydał mi się tekst C. Coquery-Videovitch. „Où se situe l'Afrique Noire dans l'histoire du Système Mondial? Autorka przedstawia kilka propozycji uściślenia słownika, którym posługujemy się w dyskusjach nad rozwojem systemów społecznych oraz podkreśla znaczenie charakteru gospodarek afrykańskich w okresie przed integracją w świecie gospodarczym (*l'économie-monde*).

Teksty przedstawione przez ośrodek lejdejski charakteryzuje zwięzłość formy i chęć utrzymania się w pierwszej linii badań. Nie w każdym wypadku rezultat był godny uwagi, ale ogólnie jest to pozycja skłaniająca do myślenia i polemik. Utwierdza moim zdaniem przekonanie, że problematyka ekspansji, a więc i rozwoju i zacofania systemów społecznych wymagać będzie nie tylko długich badań materiałowych ale dużego wysiłku teoretycznego.

J. K.

Waldemar Hansen, Pawi Tron. *Dramat Indii Wielkich Mogolów*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1980, s. 458.

Książka Waldemara Hansena ukazała się po raz pierwszy w 1972 i mogłaby być pochopnie uznana za świadectwo stanu wiedzy w latach sześćdziesiątych. Jest to jednak pozór. W bibliografii nie znajdziemy wielu prac, które wtedy właśnie wnosiły istotne korekty do naszej wiedzy o Indiach mogolskich. Mam na myśli choćby książki Irfana Habiba, Thapana Raychaudhuriego, Oma Prakaska czy Alego Aziza nie wspominając dyskusji, jaką obudziły prace historyków radzieckich. Można to przypisać autorskiej koncepcji historii, która wywodzi się ze starej i zasłużonej tradycji pisarskiej, ale dzisiaj wydaje się nieco anachroniczna.

Ten typ prac historycznych, usiłujących łączyć wymagania warsztatu badawczego z formą literacką jest u nas rzadkością. Uważa się, że gatunek ten, dla którego wzorem może być German Arciniegas, pragnie przyciągnąć uwagę czytelnika, nie rezygnując z oryginalności i wnoszenia nowych elementów do dorobku nauki. W pewnym sensie można w nim pomieścić studia i eseje Salvadora Madariagi. Książki te, aspirując do ujęć syntetycznych opierały się zawsze na gruntownej analizie szczegółów i wywierały ogromny wpływ na kształtowanie się świadomości historycznej. Ich słabość nie wynika jednak z dbałości o stronę literacką,